

Hartmut Rosa: Szükség van-e az egyházakra a mai társadalomban?

Hartmut Rosa német szociológus *Demokratie braucht Religion* (A demokráciának szüksége van a vallásra) c. könyvében található előadás a német evangélikus egyház würzburgi egyházkerületének konferenciáján hangzott el 2022. január 17-én. Az egyházi körökben is jól ismert szociológus (aki a Keresztény Egyházak Konferenciájának 2023. júniusi tallinni nagygyűlésének is egyik főelőadója lesz), olyan kontextuális kérdésfelvetéssel fordul az egyház felé, amely számunkra is tartogathat kihívást jelentő gondolatokat. Kérdésfelvetése nem azzal az igénnyel hangzik el, mint amit még soha senki nem vetett volna fel, gondolatmenete inkább abból a szempontból érdekes, hogy mi gyakran egy más perspektívából tesszük fel a kérdést: hogyan tud megmaradni az egyház a mai társadalomban? Az előadás ugyan a német társadalom kritikáján keresztül keres választ a kérdésre, mégis teljesen egyértelműen felismerhetőek a párhuzamok. Az előadás, mint ahogyan a cím is mutatja, nem csak a keresztyén egyházakról, de általában a vallásokról állítja azt, hogy szükség van rájuk, mégis a keresztyén egyházak részletes elemzésére szűkíti mondanivalóját. Ebben a rövid recenzióban szeretném összefoglalva ismertetni az előadást, azzal a reménységgel, hogy ezek a gondolatok segítenek saját egyházi alapkérdéseink megválaszolásában is.

Hartmut Rosa elméleti szociológus egyenesen és következetesen teszi fel a kérdést: szükség van-e az egyházakra a mai társadalomban? Gondolatmenetét arra alapozza, hogy a társadalom jelentős része gondolja úgy, az egyházak anakronizmusként, egy letűnt társadalmi valóság maradványaiként vannak már csak jelen. Nem egyszerűen az egyháztagnak számának csökkenése mint probléma, nem csak az egyházakat megrengető botrányok okoznak gondot, hanem az egyház létére rákérdezve jutnak sokan arra a következtetésre, hogy a mai társadalomban már csak a sokféle hiszékenység és babona között foglal helyet az egyház. Rosa azonban a címben feltett kérdésre határozott igennel válaszol, és azt mondja, hogy a mai társadalomnak, különösen is a demokratikus társadalmaknak elemi szükségletük az egyházak jelenléte, működése. Erre a következtetésre a mai társadalom elemzésén, annak konkrétan meghatározott hiányosságán, és a hiányosságot betölteni tudó egyházi kompetenciák bemutatásán keresztül jut el.

A száguldó és mégis megdermedt társadalom

Rosa társadalomkritikája abból indul ki, hogy a mai piacgazdaságra berendezkedett társadalom egyre gyorsabban és gyorsabban kénytelen élni. Míg 100 évvel ezelőtt az emberek éppen annyi energiát fordítottak az életük működtetésére, amennyire szükség volt annak fenntartásához, addig mai ember folyamatosan egyre több és több energiát használ fel. Mindezt eredetileg azért, hogy az élet, amit élünk, folyamatosan egyre jobb

legyen. A gyorsulás ott kezdődött el, amikor a családok azért kezdtek el egyre többet dolgozni, hogy a gyermekeiknek már jobb és könnyebb élete legyen. Ezt a gyorsuló tempót fokozta a piacgazdaság folyamatos fejlődés igénye. Ahhoz, hogy a gazdaság fejlődhessen, folyamatosan egyre hatékonyabban kellett működnie, egyre jobb, fejlettebb, modernebb eszközökre volt szükség a gazdasági fejlődés fenntartásához. Ez a gazdasági, társadalmi gyorsulás strukturálisan része az életünknek. Nem mondhatjuk azt, hogy lassítsunk, hiszen a 10 évvel ezelőtti mobiltelefonjaink is éppen eleget tudtak, vagy az évekkel ezelőtt fejlesztett autók, mosógépek, használati eszközök is bőven elegendőek voltak a szükségleteink kielégítésére. Nem lassíthatunk, mert akkor a gazdaság azonnal összedől, emberek százezrei veszítik el a munkahelyüket, összedől az egészségügy, az oktatás, a szociális ellátás. Gyorsulni kell, ez feltétele a gazdasági működésünknek. A társadalom, és benne az egyén tehát egyre gyorsabban száguld, egyre több energiát fektet a mindennapi működésbe. Ezt nevezi Rosa száguldó */rasende/* társadalomnak.

Ez a társadalom ugyanakkor el is veszítette a fejlődésbe vetett hitét. Ma már nem olyan könnyű megfogalmazni azt, miért is akarunk folyamatosan fejlődni. Az 1980-as és 1990-es évek környékén egyértelmű célok társultak a fejlődéshez. A fejlődés miatt jobban fogunk élni, egész egyszerűen jobb lesz az életminőségünk. Tudatosan fogunk étkezni, sportolni, aludni, tudni fogjuk hogyan kell élni, és ehhez meg is teremtjük majd a feltételeket. Ugyanilyen egyértelmű cél volt az is, hogy a fejlődéssel, és az abba fektetett többletenergiával a következő generációnak, a gyermekeinknek jobb legyen. Rosa szerint a legtöbb ilyen cél mára nem ilyen egyértelmű, sőt inkább csalódnunk kellett a fejlődés eredményeiben. Szinte bármelyik területét nézzük az életünknek, már egyáltalán nem olyan egyszerű megfogalmazni, hogy miért is kellene ott még fejlődnünk, vagy mit is jelent ez a fejlődés.

A klímaválság, a pandémia és az Európában újra megjelenő háború még bizonytalanabbá teszi a helyzetet. Nemcsak, hogy célját, értelmét veszítette a folyamatos fejlődés, de közben egy olyan érzésünk is kialakul, hogy valami mindent elpusztító végzetes esemény, vagy folyamat is itt lohol a nyakunkban, ami elől menekülnünk kell. A cél ma már nem az, hogy jobb legyen, hanem az, hogy legalább a jelenlegi életszínvonalat fenn tudjuk tartani. A cél már nem az, hogy a gyermekeinknek jobb legyen, hanem az, hogy ne legyen ennél rosszabb.

Rosa nem vitatja azt, hogy a fejlődés óriási eredményeket hozott, és hogy a mai ember élete ne lenne könnyebb és biztonságosabb a fejlődés eredményeként. Egyszerűen csak megállapítja, hogy ez a fejlődés, ez a rendszerbe épült fejlődés kényszerkövetkezményekkel jár. A mai társadalom tehát elvesztette a céljait, vagy éppen mélyen csalódott, közben retteg azoktól a félelmetes folyamatoktól, amelyekre nincs hatása, és ezért egyfajta dermedtség lesz úrrá rajta */erstarrt/*. A dermedtség és a folyamatos száguldás kényszere egyszerre határozza meg a mai embert.

Az agresszív üzemmód

Rosa kulcsfogalma ezen a ponton az agresszív üzemmód, ami a száguldó-dermedt társadalmat meghatározza. Miközben egyre több a feladatunk, egyre nagyobb a napi teher és feszültség, közben teljesen elvesztettük a mindennapi küzdelmek célját és értelmét. Nem hogy, lelkesen haladunk előre, de egyre elkeseredettebben, egyre több félelemmel küzdjük meg a mindennapokat. Ezek az egymásnak feszülő hatások robbantják ki az emberből az agresszivitást. Ez az állapot az élet minden területén agresszív üzemmódba helyez bennünket. Az egyébként a párbeszéd, a másik véleményének meghallgatásán, a másik véleményének engem is alakító hatásán alapuló demokratikus működés elvész ebben az agresszív üzemmódban. A másakra való nyitottság, a meghallgatás készségének helyébe a “másik fogja be a száját” hozzáállás lép. A társadalom ebben az agresszív üzemmódban olyan egymástól elidegenedett csoportokba, körökbe szerveződik, amelyek közt nincs már semmiféle párbeszéd. Csak a saját vélemény, és a velem egyetértők véleménye számít, mindenki más idióta, mindent meg kell tenni azért, hogy ne is létezzen. A demokrácia pedig ebben az agresszív üzemmódban egyszerűen nem működik. Ez az agresszív üzemmód jellemzi a politikát is, ami egészen mostanáig a fejlődés szükségszerűségét, értelmét és nagyságát hangoztatta, és mindenkit arról akart meggyőzni, hogy a cél előttünk egyértelműen a fejlődésben van, amiért mindenkinek mindent meg kell tennie. De ugyanezzel az agresszív üzemmóddal közeledik a társadalom a természethez is. A fejlődés érdekében semmi sem szab gátat annak, hogy a természetet agresszív módon kihasználjuk, kizsigereljük.

Korábbi véleménye, miszerint a demokrácia lényege, hogy mindenkinek joga legyen hallatni a szavát, elmondani a véleményét, úgy változik, hogy hozzáteszi, a demokráciában nem csak a hangra, véleményre, de a meghallgató fülekre is szükség van. Ha mindenki csak mondja a magáét, akár teljes szabadsággal, de már senki sem figyel oda a másokra, senki sem hallja meg a másik hangját, akkor az egész értelmetlenné válik. Rosa még ennél is tovább megy gondolatmenetében, amikor 1Kir 3,9 alapján, ahol Salamon bölcsességért imádkozik, ott találjuk a 9. versben ezt a gyönyörű kérést: „... engedelmes szívet adj nekem.” A német fordítás itt a “*hörendes Herz*” fordítást hozza, vagyis adj nekem halló szívet, Istenem. Rosa állítása az, hogy nem csak a szabadon elmondott véleményre, nem is csak halló fülekre, de a másikat meghallgató szívre lenne szükség. A demokráciában élő embernek nem csak mondanivalója van, nem csak kimondja a maga véleményét, hanem képes arra, hogy meghallja a másikat. Ez a képesség, a másik fülel, szívvvel való meghallásának a képessége veszett ki a társadalomból. Ez az a hiány, ami alapvetően betegíti meg a mai demokratikus társadalmakat.

A rezonancia

Rosa következő alapfogalma a rezonancia. Egy zenei képpel próbálja megértetni mondanivalóját: amikor egy koncertre beülünk, vagy autóvezetés közben a rádiót hallgatjuk, akkor akár egy régóta ismert dallam vagy sláger hallatán is megtörténhet a rezonancia eseménye. Hallunk egy dallamot, egy régóta ismert sláger, és a dallam megszólít bennünket. Egyszer csak történik velünk valami. A dallam, a hangok elérnek és megszólítanak bennünket. A dallam hatással lesz ránk, és kivált belőlünk egy rezonanciát, történik velünk valami. Vidámak leszünk, vagy szomorúak, előnt bennünket a csodálat, vagy régi emlékek törnek elő, de a lényeg az, hogy történik valami, rezonálunk arra, amit hallunk. Natalitás, vagyis valaminek a megszületése az, amit átélünk. Talán nem is számítottunk rá, talán el sem hisszük, ami történik, de valami mégis megtörténik. A rezonancia egyébként a fizikai meghatározása szerint olyan rezgés, amikor a saját frekvenciáján rezgő tárgy átveszi egy másik tárgy rezgésének a sajátjától eltérő frekvenciáját.

A rezonancia alapfeltétele az a nyitottság, amivel képes vagyok meghallani egy másik frekvenciát. Itt a németben az *aufhören* szót találjuk, ami kettős jelentésű. Egyrészt abbahagyok valamit, amivel eddig foglalkoztam, másrészt felfigyelek valamire, amit eddig nem vettem észre. A társadalom Rosa által megfogalmazott krízishelyzetében ezt a nyitottságot tartja a gyógyulás első lépésének. Abba tudok hagyni minden mást azért, valami újat meghalljak.

Rosa szerint a rezonanciának négy alapeleme, eseménye van. Az első a megszólítás, hatás, befolyásolás */Affizierung/*. Valami megérint, megszólít, valami hatással, befolyással van rám. Ez a valami szükségszerűen nem ugyanaz, mint amit ismerek, amit megszoktam, ami része a saját gondolatvilágomnak. Ez a megszólítás lehet akár irritáló is, hiszen eltér attól, amit amúgy hallani akarok, szoktam, amit magamtól választanék. Elér egy "hang" valamilyen formában.

És itt következik a rezonancia második eseménye a válaszom, reagálásom, tevékeny reakcióm erre a megszólításra */Selbstwirksamkeit/*. Teszek azért, hogy valamilyen kapcsolat jöjjön létre a megszólító és köztem. Mindannyian ismerjük ezt lelkészként az igehirdetésből, vagy tanárként a katedrán. Hangzik a prédikáció, és látjuk, hogy mennyire nem érjük el a hallgatóságot. Van, aki ásít, más valaki talán el is bóbiskolt, egy fiatal a padban a telefonját nyomkodja. És van az a pillanat, amikor az, amit mondunk, megérkezik a hallgatósághoz. Látjuk a tekintetekből, a visszajelzésekből, a figyelem összpontosulásából, hogy elértük azokat, akik hallgatnak minket, rezonálnak arra, amit mondunk nekik. Ha magunk is átértünk már hasonlót hallgatóságként, akkor tudjuk, hogy ilyenkor fiziológiailag is megváltozik bennünk minden. Más lesz a szívverésünk üteme, másként fókuszálunk a tekintetünkkel, kiegyenesedünk a széken, a padban. Reagálunk a megszólításra, és abban a pillanattóban élőnek érezzük magunkat.

A rezonancia harmadik eseménye a transzformáció, az átváltozás. Abban a pillanatban, amikor hagyom magam megszólítani, amikor magam is reagálok, rezonálok a megszólításra, akkor változás történik bennem. Nem vagyok, nem maradok ugyanaz aki, ami voltam, hanem valamilyen új tapasztalat születik meg bennem. Ezt nevezhetjük az élelenség tapasztalatának. Meghatározó az, hogy ez a folyamat nem kikényszeríthető. Hiába veszem meg a drága jegyem a gyerekkorom óta magasztalt együttesem a Pink Floyd koncertjére, ha a koncert alatt még mindig sms-eket válaszolok meg, ha a koncert közben még mindig a fejemben forognak a meglevő feladataim, problémáim, és minden, amit kézben akarok tartani, amit irányítok, ha a to-do-listám elemein gondolkodom, akkor esély sincs arra, hogy ez a rezonancia létrejöhön. És hiába mesélem mindenkinek, hogy a koncert csodálatos volt, valójában semmilyen formában nem érintett meg, csalódás volt, és unatkoztam. A rezonancia nem megvásárolható, nem birtokolható, nem kényszeríthető.

Ha a rezonancia mégis megtörténik, akkor következik a negyedik esemény. Valami új születik meg bennem. Ez az új nem kiszámítható, nem tervezhető, nem lehet előre meghatározni. Éppen ez a lényege, hogy valami egészen új születik meg bennem, amit nem láthatok előre, amit nem szoríthatok a saját határaink közé. Rosa állítása a rezonanciával kapcsolatban végül az, hogy a száguldó, de dermedt társadalomban, az agresszív üzemmódban élő ember vágyakozik a rezonanciára, szüksége van erre az élményre, amit elvesztett. Éppen ezért keresi is azt mindenhol. Keresi azokat a lehetőségeket, tereket, szociális közegeket, ahol a rezonancia egyáltalán létrejöhön.

Az egyház, mint a rezonancia természetes helye - tér és tartalom

Ezen a ponton fejti ki Rosa előadásának végkövetkeztetését. Az egyház természetéből adódóan képes mind teret, mind tartalmat adni a társadalomban hiányzó, és éppen ezért annyira keresett rezonanciának. Az egyházi terek, a templom, a gyülekezeti terem mindenben ellentétét képezik a rohanó, száguldó életmódnak. A templomok berendezése, a liturgia elemei ugyan fejlődtek, fejlődnek most is, de korántsem abban a száguldó tempóban, mint a társadalom. A templom és a liturgia tehát képes arra, hogy megteremtse a rezonanciához szükséges környezetet. A gyülekezeti alkalmak, mint az istentisztelet, egy bibliaóra, egy gyülekezeti csendesnap kiszakíthatják az embereket a rohanásból, és segíthetnek abban, hogy a rezonanciához szükséges teret és időt, a megfelelő külső körülményeket megtalálják.

De nem csak a külsőségek, hanem a belső tartalom is a rezonancia eseményének megteremtésére van, hiszen egy istentisztelet minden részlete maga is a rezonancia eseményére hív. A liturgia felelgető részei ugyanúgy, mint az igehirdetés, az imádság, vagy az úrvacsora. Az imádság lényegét is úgy íránk le, hogy ott az ember egyszerre figyel önmagára, és Istenre, megszólal, kérdez, elmond valamit, vagy éppen kér, és várja a választ, amit előre nem tud, de ami mégis valami egészen új megszületését teszi lehetővé

benne. Másrészt az istentisztelet és a gyülekezeti alkalmak nem csak egyszemélyes rezonanciaélmény lehetőségek, hanem egy közösségre is rátálalhat az, aki részt vesz ezeken. A közös bibliaórai beszélgetésen az egymás közti rezonancia lehetősége is megteremtődik. Az úrvacsorában pedig együtt élhetjük át azt, hogy nyitottságunkban valaki megérint bennünket. A kapcsolat, a valós, az új megszületésére kész kapcsolat tehát természetes módon épül fel.

Tartalmilag is olyat nyújtanak az egyházak, ami erről a rezonanciáról szól. A hit éppen azt tartalmazza, hogy nem céltalanul és értelmetlenül létezőnk, ahol a néma és rideg, kiszámíthatatlan univerzum sorsszerű eseményei határoznak meg minket. Éppen egy olyan világlátás fogalmazódik meg a keresztyén hitben, ahol Valaki azt mondja nekem. “Ne félj, mert megváltottalak, neveden szólítottalak, enyém vagy!” (Ézs 43,1) Létezik-e ennél tökéletesebb meghívás a találkozásra? Ez a teljesen eltérő életszemlélet arról beszél, hogy az életnek van egy vertikális tengelye, és középpontban egy élő, engem szerető Isten áll, aki keresi velem a kapcsolatot, értelmet és célt ad a létezésemnek.

Összefoglalva, Rosa gondolatmenete megerősíti állítását: a mai demokratikus társadalmaknak szükségük van az egyházakra ahhoz, hogy a száguldó és megdermedt társadalom, amely elvesztette a rezonanciára való képességét, és folyamatosan agresszív üzemmódban működik, olyan teret, és tartalmat találjon, ami visszaadja neki ezt a létezéséhez szükségszerű eseményt.

Ha ezt az állítást egy másik perspektívából nézzük, akkor rátálalhatunk arra az aktualitásra, amiért érdemes volt végigkövetnünk Rosa gondolatmenetét. Az egyházaknak óriási lehetősége van abban, hogy felismerjék ezt a társadalmi szükségletet. Ha ez megtörténik, akkor az egyházak célzottan, és tudatosan tudják meghívni a társadalom tagjait arra, hogy az egyházi terekben, és a hit tartalmában megtalálják újra ezt az alapszükségletet, a rezonanciát, amiben kiszakadva az agresszív üzemmódból, biztonságos környezetben nyitottak lehetnek, kapcsolatba kerülhetnek, és valami új születhet meg bennük.

Krámer György

ROSA, Hartmut: Demokratie braucht Religion. Munich, Kösel. 2022.